

З прыкладаў відаць, што арганізуе тэксты зноў-такі паступовае нанізванне дзеянняў, а ў ролі формульных ідэнтыфікатараў выступаюць нешматлікія пастаянныя (“ў зялёну дуброву”, “цёмны бор”) і характарызуючыя (“ядраное, зеляное жыта”) эпітэты, а таксама месцы провадаў, што цесна звязана са становай семастыкай вобраза. Гэта дае падставы вылучыць старажытныя схемы кампазіцыі русальных песень, якія, як вызначылася, маюць дзве разнавіднасці. Так, першая характэрна для формулы “русалкі сядзелі”: Subj (Русалкі) звяртаюцца (Pr-Pr) да Obj (удзельнікаў абрадаў) з просьбамі. Другая схема характэрна формуле “правяду русалку” – Subj (удзельнікі абрадаў) накіроўваюць на Obj (Русалак) пэўныя дзеянні (Pr-Pr).

Такім чынам, з праведзенага аналізу відаць, што, нягледзячы на наяўнасць спецыфічных для кожнай групы песень формульных кампанентаў, тым не менш кампазіцыйныя схемы траецкіх, і асабліва куставых і русальных, песень аднолькавыя: Subj уздзейнічае на Obj пэўнымі дзеяннямі (Pr-Pr). І гэта невыпадкова: нават на ўзроўні кампазіцыі экспліцыруецца рытуальна-магічны характар мыслення першабытнага чалавека.

ЛІТАРАТУРА

- Веселовский А. Н. Историческая поэтика. М., 1989.
 Веснавыя песні / Склад. Г.А. Барташэвіч, Л.М. Салавей. Мн., 1979.
 Дианова Т. Б. Поэтика народной лирики: проблемы стиля // Наука о фольклоре сегодня: междисциплинарные взаимодействия: Тез. науч. конф. (Москва, 29–31 окт. 1997 г). М., 1998. С. 157–159.
 Мальцев Г. И. Традиционные формулы русской народной необрядовой лирики. Л., 1989.
 Соколов Б. М. Экскурсы в область поэтики русского фольклора // Художественный фольклор. 1926. Вып. 1. С. 30–53.
 Томашевский Б. В. Теория литературы: Поэтика. М., 1999.

Паступіў у рэдакцыю 07.05.2001.

Таццяна Анатольеўна Івахненка – кандыдат філалагічных навук, выкладчык кафедры тэорыі літаратуры.

Г.В. КАЖАМЯКІН

МАКСІМ ГАРЭЦКІ І СУСВЕТНАЯ ЛІТАРАТУРА

Рассматривается творчество Максима Горьцкого компаративным методом в контексте всемирной литературы, отношение к ней классика, а также проблема изучения его произведений за рубежом и перевода их на иностранные языки.

This article examines the works of Maxim Gorky in context of the world literature with the help of comparative method; relations of the classic to it, also the problem of study of his works abroad and translation of them into foreign languages.

Пры вывучэнні творчасці М. Гарэцкага ўсё больш асэнсоўваецца значэнне лісьменніка для айчынай літаратуры. Лічыцца, што ён – класік беларускай літаратуры, адзін з найвыдатнейшых яе творцаў. Але больш грунтоўнае, паглыбленае вывучэнне яго спадчыны дазваляе нам усвядоміць, што М. Гарэцкі – адзін з найвялікшых класікаў усёй сусветнай літаратуры, у кантэксце якой мы таксама павінны разглядаць яго творчасць і асобу. Паводле ўзнятых у творах праблем, па тэматыцы М. Гарэцкі набліжаецца да такіх славутых пісьменнікаў, як Ф. Дастаеўскі, К. Гамсун, М. Горкі, Э. Ажэшка, Э. Хэмінгвэй, А. Барбюс... Яго хвалявалі праблемы існавання чалавека перад пагрозай сусветных катаклізмаў, ва ўмовах сацыяльнай неўпарадкаванасці, небяспека вайны для развіцця цывілізацыі, гуманізм у час рэвалюцыйных падзей і інш.

Ужо ў першай кнізе апавяданняў “Рунь” (1914) М. Гарэцкі ўзняў пытанні чалавечага існавання, складанасці або нават немагчымасці дасканалага пазнання свету. Прыкпадам можна назваць такія апавяданні, як “Што яно?”,

“Страхацце”... Праблема існавання чалавека паўстае ў творах Р. Акутагавы, Ф. Кафкі, Г. Гарсія Маркеса, К. Гамсуна, Ж. П. Сартра, А. Камю... Відавочна, што параўноўваць М. Гарэцкага з імі можна не ва ўсіх аспектах. Гаворка ідзе не пра сродкі выяўлення, а менавіта пра падабенства праблематыкі.

Такія пісьменнікі, як Ф. Кафка, Р. Акутагава выяўлялі бездапаможнасць чалавека перад жыццём. Ствараўся настрой суму, самоты, заняпаду духу. Напрыклад, герой Ф. Кафкі – асоба, залежная ад волі дыктатара, бюракратычнай Улады, Суда, Канцылярыі. Такой канцэпцыі разгляду існавання чалавека процістаяла іншая філасофія. У пачатку XX ст. моцны ўплыў на некаторых пісьменнікаў зрабіў Ф. Ніцшэ. Яго герой – Звышчалавек (Übermensch). У М. Горкага, на якога паўплываў Ф. Ніцшэ, ёсць фраза: “Чалавек – гучыць горда”. Паўстае пытанне: якім выглядае чалавек у гэтым кантэксце ў М. Гарэцкага? Адзначым, што аднабокага падыходу тут не павінна быць. З аднаго боку, у творах пісьменніка можна бачыць слабую асобу перад жыццёвымі абставінамі, з іншага – М. Гарэцкі не акцэнтуюе ўвагу на такой праблеме, не робіць слабую асобу галоўнай у сваёй творчасці, як, напрыклад, герой Ф. Кафкі. Можна сказаць іначай. У М. Гарэцкага прысутнічае філасофія ірацыяналізму, або экзістэнцыялізму як ірацыяналістычнага вучэння, што пашыралася ў тагачаснай сусветнай літаратуры. Ужо ў кнізе “Рунь”, напрыклад у апавяданні “Што яно?”, герой задае пытанні: “І адкуль яно ўсё? І чаму яно ўсё?...” (Гарэцкі 1914, 99), але адказу на іх не знаходзіць. Разам з тым аўтар спрабуе шукаць выйсце і робіць крок ад ірацыяналізму да рацыяналізму, што назіраецца ў другім перыядзе яго творчасці (пачынаючы з апавесці “Антон”).

Акрамя таго, у літаратуры некаторых народаў на той час распаўсюджваўся дэкадэнцкі накірунак. Адносіны М. Гарэцкага да дэкадансу – супярэчлівыя. У “Гісторыі беларускай літаратуры” (Менск, 1924) ён тлумачыць: “Дэкадэнт – пісьменнік хворага часу, эпохі маральнага ўпадку. У творах дэкадэнтаў – хваравітасць душы, крайні індывідуалізм, містыка, эротыка, смяротная нуда, страх і перад жыццём, і перад смерцю...” (Гарэцкі 1992, 385).

Але пры разглядзе ў “Гісторыі...” некаторых дэкадэнцкіх твораў беларускіх літаратараў пісьменнік адзначаў, што яны даюць нам тое, што мы раней знаходзілі выключна ў чужых мовах (гаворка ішла пра Ф. Аляхновіча і Алеся Гаруна). М. Гарэцкі цаніў выкарыстанне ў беларускай літаратуры і такіх здабыткаў сусветнага пісьменства. Дэкаданс у ёй не развіўся, хаця і мелі месца яго асобныя праявы (“Дзень рожавай кветкі” В. Ластоўскага, “П’еро і Каламбіна” Алеся Гаруна, “Цені” Ф. Аляхновіча і інш.).

У 1914 г., калі пачалася Першая сусветная вайна, Еўропа апынулася на парозе глабальнай катастрофы. Сёння, з вышыні нашага часу, мы бачым, як рэзгавала тагачасная літаратурная грамадскасць свету на падобныя каталізмы. У час вайны і пасля яе з’явіліся творы вядомых пісьменнікаў, напоўненыя антываенным пафасам: “На імперыялістычнай вайне” (1914–1928) М. Гарэцкага, “Агонь” (1916), “Яснасць” (1919) А. Барбюса, “Скрываўленая Бельгія” (1915) Э. Вэрхарна, “Фіеста” (1926), “Развітанне са зброяй” (1929) Э. Хэмінгуэй, “На Заходнім фронце без зменаў” (1929) Э.М. Рэмарка, трагедыя “Іерэмія” (1916) Ш. Цвэйга... Падобнае трэба разглядаць у рамках філасофіі гуманізму, а таксама ваеннага экзістэнцыялізму. Кніга М. Гарэцкага “На імперыялістычнай вайне” зараз параўноўваецца з антываеннымі творамі замежных пісьменнікаў, напрыклад з раманам А. Барбюса “Агонь”. Сапраўды, пры яе параўнанні з тэматычна адпаведнымі рэчамі іншых класікаў часам вырысоўваецца цікавая кампаратыўная паралель. У сваёй кнізе М. Гарэцкі піша: “На сучаснай вайне – усе героі ці, лепей кажучы, няма герояў, а ёсць болей ці меней дысцыплінаванае быдла” (Гарэцкі 1995, 383).

У прадмове да рамана “Развітанне са зброяй” Э. Хэмінгуэй адзначае: “...аўтар гэтай кнігі прыйшоў да свядомага пераканання, што тыя, хто змагаюцца на вайне, – найвыдатнейшыя людзі, і чым бліжэй да перадавой, тым больш выдатных людзей там сустракаем; затое тыя, хто зацяваюць, рас-

пальваюць і вядуць вайну, свінні, якія думаюць толькі пра эканамічную канкурэнцыю і пра тое, што на гэтым можна нажыцца" (Хемінгуэй 1977, 5). Хемінгуэй сцвярджае, што падпальшчыкі вайны і тыя, хто на ёй нажываюцца, мусяць быць расстраляныя ў першы ж дзень вайны.

Такім чынам, заўважаецца агульнае і адрознае ў поглядах двух літаратурных тытанаў. Абодва бачылі аднолькавасць гераізму воінаў. Але М. Гарэцкі разглядае статкавасць жаўнераў, а Э. Хемінгуэй акцэнтуюе на чалавечых якасцях тых, хто ваюе, а "свіннямі" (амаль як у Гарэцкага "быдла") амерыканскі пісьменнік называе, у адрозненне ад беларускага класіка, падпальшчыкаў вайны.

Усе прадстаўнікі Літаратуры страчанага пакалення ўсведамлялі, што вайна перашкаджае развіццю цывілізацыі. Але не кожны, хто "філасофстваваў" на тэму вайны, так лічыў. Некаторыя футурысты яе апявалі. Італьянскі паэт-футурыст Ф.-Т. Марынэці заявіў: "Вайна – адзіная гігіена свету" (цыт. па: История зарубежной литературы 1989, 145). Трэба разумець, што менавіта такіх "дзеячаў" меў на ўвазе Э. Хемінгуэй, калі гаварыў аб патрэбе расстрэлу іх у першы дзень вайны. Іншы паэт-футурыст – У. Маякоўскі, гаворачы аб вайне, пісаў:

...Выволакивайте забившихся под Евангелие Толстых!

За ногу худую!

По камню бородой! (Маяковский 1983, 288).

Падобнае гучыць зняважліва для М. Гарэцкага, блізкага паводле гуманізму да Л. Талстога.

М. Гарэцкі адзначыў: "...цікава было б прасачыць у сусветнай гісторыі літаратуры, як, наогул, уплываюць на літаратурную творчасць вайна, рэвалюцыя і ўсякая вялікая катастрофа ў жыцці людзей" (Гарэцкі 1990, 336). Сёння, такім чынам, існуе адказ на гэтае пытанне М. Гарэцкага – як стасоўна вайны, так і стасоўна рэвалюцыі, якая, па сутнасці, і ёсць вялікая катастрофа ў жыцці людзей, што адлюстравана ў яго аповесці "Дзве душы" (1919), як другая па значнасці катастрофа пасля Першай сусветнай вайны. Відавочна, што сам аўтар непрыхільна паставіўся да бальшавіцкага тэрору і ўвогуле да крывавай сутнасці рэвалюцыі. Як гуманіст, як вучань Ф. Дастаеўскага М. Гарэцкі лічыў непрымальным такі шлях пераходу да новага жыцця. Негатыўнае стаўленне да рэвалюцыйных падзей выказаў таксама расійскі пісьменнік Б. Пастарнак у рамане "Доктар Жывага". Абодва пісьменнікі-гуманісты выявілі ў гэтых раманах непрыстасаванасць да рэвалюцыі інтэлігенцыі. Але ў рамане Б. Пастарнака дзеянне адбываецца ў мінулым, а ў аповесці М. Гарэцкага – наадварот, апісваецца цяперашні для апавядальніка час. Шмат якія крываваыя падзеі грамадзянскай вайны – яшчэ наперадзе. Аповесць створана па гарачых слядах гісторыі. І сёння, як прарочыў З. Бядуля, яна стала цікавым гістарычным матэрыялам (гл. Ількевич 1997, 6).

Як гуманіст М. Гарэцкі быў блізкі і да М. Горкага, які таксама далека не ўсё прымаў у тагачаснай рэвалюцыі. У рамане М. Горкага "Жыццё Кліма Самгіна" – апісанне перадрэвалюцыйнага часу. Раман не скончаны, але з накідаў пісьменніка вядома, што Клім Самгін загіне. Гэта трагічная наканаванасць героя М. Горкага ў час рэвалюцыйнага пераўтварэння. Трагічны лёс, як можна зразумець, чакае і персанажаў М. Гарэцкага – Лявона Задуму, Ігната Абдзіраловіча. У публіцыстычнай кнізе "Несвоечасовыя думкі" (1918) М. Горкі крытыкуе дачаснасць і адмоўныя праявы рэвалюцыі. Абодва – М. Гарэцкі і М. Горкі – бачылі сацыяльны і духоўны крызіс жыцця народа, абодва выступалі за змену грамадска-эканамічнай фармацыі, абодва разышліся ў поглядах з бальшавікамі і, магчыма, абодва пацярпелі ад наступстваў глабальнай катастрофы: існуе меркаванне аб гвалтоўнай смерці М. Горкага (атручванне).

Адна з узятых у творчасці М. Гарэцкага праблем – тэма сацыяльнай неўладкаванасці, што характэрна і творам такіх прызнаных класікаў сусвет-

най літаратуры, як Э. Ажэшка, М. Горкі, К. Гамсун і інш. Сацыяльныя аспекты кранаюцца ў такіх творах М. Гарэцкага, як “Рунь”, “У лазні”, “У чым яго крыўда”, “Смачны заяц”, “Антон”, “Атрута” і інш. Письменнік выяўляе забабоны, страх, п’янства, забітасць... і, увогуле, люмпенізацыю народа. Тэму люмпенізацыі мы можам знайсці, напрыклад, у п’есе М. Горкага “На дне”, вельмі блізкай па праблематыцы да такога твора, як абразок “Атрута”.

Глыбокая сацыяльная завостранасць характэрна і творчасці нашай славутай зямлячкі Э. Ажэшка, якая пісала па-польску і стала вядомай як пачынальніца польскай рэалістычнай прозы. І М. Горкі, і М. Гарэцкі, і Э. Ажэшка – письменнікі шмат у чым блізкія адзін да аднаго разуменнем, што рэальная сіла – сам народ. М. Гарэцкі сцвярджаў пра патрэбу адукацыі народа, у душы якога ён бачыў не толькі адсталасць, дэградацыю, але і глыбока прыхаваныя скарбы. У гэтым сэнсе ўзнікае паралель паміж М. Гарэцкім і нарвежскім письменнікам К. Гамсунам, які таксама бачыў каштоўнасць у народных традыцыях нарвежскай вёскі. І ў яго творчасці паўстае сацыяльная праблема-тыка. Але шляхі выйсця М. Гарэцкаму і К. Гамсуну бачыліся па-рознаму. Адштурхнуўшыся ад пытанняў сацыяльнага, нацыянальнага, К. Гамсун урэшце пайшоў іншым шляхам. Ён падтрымаў нацыянал-фашысцкую Нямецчыну, убачыў у ёй прывабнасць нямецкага парадку. Разам з тым у сутнасным корані письменнікі былі блізкімі адзін да аднаго. Як і М. Гарэцкі, К. Гамсун лічыў сябе вучнем Ф. Дастаеўскага.

У творах абодвух класікаў заўважаецца, адпаведна, глыбокі аналіз унутранага стану душы чалавека (псіхааналіз) да выяўлення псіхалагічных тонкасцей. У сувязі з гэтым можна меркаваць і пра падабенства М. Гарэцкага да Э. Заля ў плане псіхалагічнага выяўлення. Але Э. Заля пісаў у літаратурным накірунку натуралізму, які разглядаў чыста жывёльныя паводзіны чалавека, таму гаворка можа ісці толькі пра некаторыя аспекты такой блізкасці.

Як адзначалася вышэй, М. Гарэцкі наблізіўся да рацыяналізму. Але ў апошнім перыядзе яго творчасці назіраецца адваротнае вяртанне письменніка-філосафа да вытокаў ранняй творчасці. Былі напісаны такія творы, як “Лявоніус Задумекус” (1931–1932), “Скарбы жыцця” (1932–1935, 1937?), у якіх заўважаецца душэўны сум аўтара, расчараванасць у жыцці, прадчуванне трагедыі, песімізм, вяртанне да ірацыянальнага. Калі ў зборніку “Рунь” угадваўся далейшы пошук выйсця, дык у апошніх творах вырысоўваецца безнадзейнасць. Тут у М. Гарэцкага прысутнічае алегорыя, гратэск, што набліжае яго да М. Булгакава, які ў раманах “Сабачае сэрца”, “Ракавыя яйкі” адлюстравваў у гратэскава-алегарычнай форме бальшавіцкія рэаліі (робіцца крытыка камуністычнага эксперыменту). У “Скарбах жыцця” заўважаецца блізкасць письменніка да прадстаўнікоў еўрапейскай літаратурнай плыні свядомасці (stream of consciousness). Характэрнымі прыёмамі гэтага творчага прынцыпу ёсць просты пераказ працэсаў унутранага жыцця, крайняя форма “ўнутранага маналага”, насычанасць твора сімваламі. Такім чынам, М. Гарэцкага трэба асэнсоўваць і як прадстаўніка літаратуры мадэрнізму.

Кнігу “На імперыялістычнай вайне” яшчэ крытыка 20-х гг. паставіла побач з вядомымі творамі еўрапейскіх письменнікаў, прысвечанымі Першай сусветнай вайне. Некаторыя паралелі паміж творами М. Гарэцкага і класікаў замежнай літаратуры праводзіліся пасля рэабілітацыі письменніка (гл. Бугаёў 1968). Упершыню грунтоўна разглядаць М. Гарэцкага ў кантэксце сусветнай літаратуры пачаў А. Адамовіч. Больш грунтоўнае, дэталёвае даследаванне амаль цалкам наперадзе, хаця пэўны час яно было немагчымым. Так сталася з той нагоды, што імя М. Гарэцкага спачатку замоўчвалі, а потым паступова і доўга аднаўлялі забытае, страчанае. У такой сітуацыі не магло быць гаворкі пра нармальнае вывучэнне яго творчасці. Пры адсутнасці перакладаў большасці твораў М. Гарэцкага атрымалася ізаляванасць творчай спадчыны письменніка ад замежнага чытача.

Цікавасць даследчыкаў да творчасці М. Гарэцкага за мяжой могуць выклікаць шматлікія творы класіка на агульначалавечую, нацыянальную тэматыку, якая ў творах М. Гарэцкага важная для замежных спецыялістаў, што вывучаюць праблемы беларускага жыцця, гісторыі. Разам з тым яго літаратурная спадчына дапаможа зразумець менталітэт беларускай нацыі, псіхалогію беларуса. Сам М. Гарэцкі пісаў: "Патрэбна паказаць з беларускай сцэны другім народам зямным, што за народ такі ёсць беларусы, што маюць яны не толькі "очень смешные анекдоты и весьма странные суеверия", а і нешта палепш ад жарту і забабонаў, нешта гэтакае, перад чым прыемна адчыніцца агульналюдская скарбніца векавечных здабыткаў культуры і цывілізацыі..." (Гарэцкі 1990, 174).

У наш час павялічваецца колькасць перакладаў твораў М. Гарэцкага на іншыя мовы свету. Існуюць пераклады на балгарскую, латышскую, летувіскую, мангольскую, нямецкую, польскую, расійскую, украінскую, французскую, чувашскую мовы і на ідыш. Паколькі расійская мова больш вядомая ў свеце знаёмства замежнага чытача або даследчыка з М. Гарэцкім можа адбывацца праз яе, што вельмі непажадана: не ўсе пераклады з М. Гарэцкага зроблены на належным узроўні. Часам з нагоды неразумення дыялектных асаблівасцей мовы пісьменніка няправільна перакладаюцца асобныя словы.

Павялічваецца і колькасць даследаванняў творчасці М. Гарэцкага за мяжой. Важкім унёскам у гарэцказнаўства стала выданне асобнай кнігай у Смаленску артыкула М. Ількевіча "Душа дваілася..." на расійскай мове. Ён прысвечаны смаленскай тэме ў апавесці "Дзве душы" (гл. Илькевич 1997). Праз зацікаўленасць М. Гарэцкім замежных даследчыкаў, праз іх новыя доследы, пераклады гарэцказнаўства можа ўзняцца на якасна новую ступень свайго развіцця. Кнігі М. Гарэцкага сустрэнуць новага замежнага чытача, для якога таксама пісаў свае творы вялікі класік.

ЛІТАРАТУРА

- Бугаёў Д. Максім Гарэцкі. Мн., 1968.
 Гарэцкі М. Гісторыя беларускае літаратуры. Мн., 1992.
 Гарэцкі М. Творы. Мн., 1990.
 Гарэцкі М. Творы. Мн., 1995.
 Горэцкі М. Рунь. Вільня, 1914.
 Илькевич Н. "Душа двоилась...". Повесть, рожденная в Смоленске. Смоленск. 1997.
 История зарубежной литературы XX века, 1871–1917. М., 1989.
 Маяковский В. Стихотворения, поэмы, пьесы. Л., 1983.
 Хемингуэй Э. Прощай, оружие! Мн., 1977.

Паступіў у рэдакцыю 31.01.2002.

Генадзь Вячаслававіч Кажамякін – саіскальнік кафедры беларускай літаратуры XX ст. Навуковы кіраўнік – кандыдат філалагічных навук, дацэнт А.Л. Верабей.

А.У. ДУБРОЎСКІ

ДОЛЬНИК У ПАЭЗІІ РЫГОРА БАРАДУЛІНА

Анализируется одна из основных тонических версификационных форм в поэзии Р. Бародулина. Особое внимание уделяется структуре и эстетической роли дольника.

The article is devoted to analysis of one of the main tonic versification forms in R. Baradulin's poetry. The specific attention is paid to the structure and aesthetic role of lobed verse.

Дольнік стаў адной з самых ужывальных версіфікацыйных форм у творчасці Рыгора Барадуліна. Ужо ў чацвёртым зборніку паэта («Неруш». 1966) колькасць дольнікаў дасягае 47,8 %. Такая лічба надзвычай здзіўляе, калі параўнаць з тагачаснымі паказчыкамі ў савецкай літаратуры: М.Л. Гаспараў піша, што на працягу ўсяго савецкага перыяду ў рускай літаратуры ўсе формы верша, адрозныя ад сілаба-тонікі, знаходзіліся прыкладна на ўзроўні 12 %, а у постсавецкі час вярнуліся да «ўзроўню 1913 г.» – 20 % (гл. Гаспа-